

Лекція 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МУЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

План

1. Структура музикальності. Музичні здібності.
2. Вікові особливості музичного розвитку дитини.
3. Діагностування рівня музичного розвитку дітей.

Рекомендована література:

1. Ветлугіна Н. О. Музичний розвиток дитини. Київ : Музична Україна, 1978. 253 с.
2. Методика музичного виховання в дитячому садку. Київ : Музична Україна, 1979. 163 с.
3. Науменко С. І. Основи вікової музичної психології. Київ, 1995. 103 с.
4. Науменко С. Психологічні основи музичного виховання дошкільників. Музичний керівник. 2012. №5. С. 4–9.
5. Новгородська Ю. Г. Методика музичного виховання дошкільників: тексти лекцій : навч. посіб. Ніжин: Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2008. 128 с.
6. Радынова О. П. Музыкальное воспитание дошкольников : учеб. пособ. для студ. фак-тов дошк. воспит. высш. и средн. пед. учеб. заведений. Москва : Издательский центр "Академия", 1998. 240 с.
7. Теплов Б. Психология музыкальных способностей : избранные труды. В 2-х т. Москва : Педагогика, 1985. Т. I. 1985. С. 42–222.

1. Структура музикальності. Музичні здібності.

У процесі музичного виховання через включення дитини до різних видів музичної діяльності у неї виховується любов до музики, формується оцінне ставлення до музичних творів, розвиваються музичні здібності.

Музичні здібності – це складне структурне утворення, що включає ряд індивідуальних властивостей особистості, необхідних для різних видів музичної діяльності

Під здібностями треба розуміти індивідуально-психічні особливості людини, що є необхідною передумовою її успішної діяльності.

Розкриємо більш детально це положення. По-перше, мова йде про індивідуальні особливості, які відрізняють одну людину від іншої. По-друге, говорячи про здібності, мають на увазі не будь-які індивідуальні особливості, а тільки психічні. Тому особливості функціонування різних людських органів, наприклад, органів слуху, що безпосередньо стосуються музичної діяльності, не входять в поняття "музичні здібності". До здібностей відносяться не всі психічні особливості людини, а лише ті, які є необхідною умовою успіху в певній діяльності. Тому такі якості, як спостережливість, рішучість, наполегливість, висока емоційність, самі по собі істотно важливі для характеристики людини, її волі, моральної та емоційної сфер, не можуть бути

критерієм оцінки музичних здібностей, хоч і справляють деякий, опосередкований, вплив на результативність музичної діяльності.

Музичні, як і інші здібності, розкриваються не тільки й не стільки в діяльності, скільки в динаміці оволодіння нею. Тому наявність певного фонду знань, умінь і навичок (наприклад, техніка гри на музичних інструментах) аж ніяк не достатня для характеристики здібностей. Вирішальне значення має швидкість і якість набування цього фонду. Отже, музичний керівник, оцінюючи здібності дитини, повинен враховувати, що не можна робити поспішних висновків на підставі лише тих знань і умінь, які виявляє дитина в даний момент. Треба неодмінно зважати й на те, чи легко і швидко, порівняно з іншими, вона ці знання й уміння набуває.

Задатками називають особливості, що справляють певний вплив на розвиток музичних здібностей.

Ототожнювати задатки і здібності не можна, оскільки перші є лише природною основою розвитку здібностей. Так, особливі анатомо-фізіологічні задатки лежать в основі спеціальних здібностей, що формуються в будь-якій виконавській музичній діяльності. Для співу, зазначає Н. Ветлугіна, наприклад, важлива будова голосового апарата – рухливість піднебіння, довжина і товщина голосових зв'язок та ін. Варто враховувати, що на основі тих самих задатків музичні здібності можуть розвинутиися або не розвинутиися. Тут багато залежить від оточення дитини, від умов музичного навчання і виховання, повсякденної турботи про це батьків.

Коли хочуть підкреслити різноманітність музичних здібностей, їхній внутрішній зв'язок, використовують поняття "музикальність", розуміючи під ним певну властивість людини, яка, за словами Б. Теплова, необхідна для заняття саме музичною діяльністю, на відміну від будь-якої іншої, і притому необхідна для будь-якого виду музичної діяльності [7].

Музикальність є своєрідною формою орієнтування в музичних явищах (за А. Зиміною).

У праці "Психологія музичних здібностей" Б. Теплов говорив, що людина тим музикальніша, чим більше вона "чує в музиці". Абсолютно немусикальними можна вважати лише тих, хто сприймає музику просто як сукупність звуків, не вбачаючи в ній жодного змісту. Але таких людей, як зазначає професор О. Гольденвейзер, дуже мало, вони зустрічаються, напевно, не частіше, ніж геніально обдаровані. У будь-якій мірі музикальністю володіє кожна людина, окрім глухих від народження. Разом з тим музикальність аж ніяк не зводиться до поняття "музичний слух", хоч для музичної діяльності велике значення має і мелодичний, і ритмічний, і гармонічний слух. У структурі музикальності важливе місце належить здатності музичного співпереживання, емоційного відгуку на музику, який мовби становить центр музикальності.

Б. Теплов визначив такі основні музикальні здібності:

1. Ладо-тональне відчуття, тобто здатність емоційно розрізняти ладові функції звуків мелодії. Цю якість можна назвати емоційним компонентом ладового слуху.

2. Здатність до слухового уявлення, тобто, довільне користування слуховими уявленнями, що відображають звуковисотний рух.

Це слуховий компонент музичного слуху.

3. Музично-ритмічне почуття, тобто, почуття емоційної виразності музичного ритму та його точне відтворення [7].

Формування основних музичних здібностей відбувається в ранній період дитинства, й вони можуть виявитися раніше, ніж інші.

Цілеспрямована робота, систематичні заняття музикою забезпечують значний рівень музичного розвитку дошкільників. У всіх дітей, незалежно від природних даних, слід розвивати музикальність.

За музикознавцем Ю. Цагареллі, музикальність є синтезом здібностей та має наступну структуру:

- музичний слух;
- музично-ритмічні здібності;
- емоційний відгук на музику;
- музична пам'ять;
- музикальність;
- музичне мислення;
- музична уява.

Варто зазначити, що музичні здібності є взаємопов'язаними між собою, тому, коли одна з них розвивається недостатньо, це може спричинити гальмування розвитку інших.

У праці "Музичний розвиток дитини" Н. Ветлугіна зазначає, що музикальність складається з комплексу якостей, необхідних для успішного виконання музичної діяльності. На базі єдності емоційного та слухового компонентів розвиваються дві основні музичні здібності. Одна з них – це здатність переживати, розрізняти, уявляти і відтворювати ладовисотні співвідношення; друга – здатність переживати, розрізняти, уявляти і відтворювати музичний ритм. Обидві здібності необхідні для будь-якої діяльності – сприйняття, відтворення і творчості. Важливого значення в структурі музикальності Н. Ветлугіна надає сенсорній основі. Мова йде про основні властивості музичних звуків – висоту, силу, тембр, тривалість. Отже, у структурі музикальності можна виділити більш загальні музично-естетичні й спеціальні музичні здібності. До останніх належать ладовисотний та ритмічний слух і сенсорні здібності [2, с. 17].

Музикальність не може розглядатися лише як спеціальна здібність особистості, яка виявляється лише у професійній діяльності (власне музикування). Центальною, основною ознакою музикальності є здатність відповідного переживання музики, яка, в свою чергу, є проявом універсальної властивості людини, – емоційної чутливості (Б. Теплов).

Важливою ознакою музикальності є вираження творчого ставлення до музики. Слухаючи та сприймаючи музичний твір, дитина по-своєму уявляє художній образ, відтворюючи його у співі, грі, танці. Т. Наumenко було визначено основні компоненти музикальності в дошкільному віці за такими

критеріями: музичний слух, почуття ритму, музична пам'ять, музичне мислення з відповідними показниками.

В. Анісімов зазначає, що музикальність проявляється в різних життєвих ситуаціях:

- ✓ у сприйманні, переживанні та усвідомленні мовних інтонацій та інших природних (домузичних звукових явищ);
- ✓ у прояві довільної уваги (як емоційного регулювання діяльності) та різних видів слухової пам'яті;
- ✓ при стимулюванні психоенергетичних можливостей (працездатності) та творчих потреб людини (її уявлення, образних асоціацій, адаптивного потенціалу);
- ✓ у формуванні ціннісних орієнтацій особистості [3, с. 42].

Ефективність розвитку музичних здібностей дітей значною мірою залежить від того, наскільки враховуються якісні особливості музичних здібностей кожної дитини. Ось чому важливе завдання музичних вихователів полягає у своєчасному визначенні цієї своєрідності.

Музичні здібності нерідко проявляються у дитини дуже рано. Однак відсутність раннього прояву музикальності ще не є свідченням того, що дитина позбавлена музичних здібностей, оскільки хід їхнього розвитку дуже індивідуальний. Тому до здобуття дитиною систематичного музичного виховання взагалі не можна говорити про відсутність у неї музичних здібностей. Звідси випливає, що перевірку здібностей слід робити неодноразово. Це допоможе уникнути і помилкових висновків про немудикальність дитини, які інколи роблять через відсутність у неї окремих умінь та навичок. Істотним показником розвитку музичних здібностей є динаміка оволодіння різними видами музичної діяльності.

2. Вікові особливості музичного розвитку дитини.

Музичному розвитку дитини слід приділяти увагу з раннього віку, однак потрібно враховувати, що на різних етапах психологічного та фізичного становлення дитина виявляє різні здібності, можливості, задатки, що відповідають конкретним особливостям певного вікового періоду.

Перший рік життя. З перших днів життя у дитини розвивається слухова чутливість. Немовля може розрізняти дуже схожі звуки, відрізняє звук людського голосу від інших звуків. Здатне розрізняти музичні тембри і загальне забарвлення (інтонацію), найхарактернішою ознакою якого є благозвучність/не благозвучність звучання. Завдяки музичному слуху з мішанини звуків дитина вирізняє окремі блоки – "музичні фрагменти", композиції яких утворюють слова. У 2–3 місяці життя проявляється увага до мелодії, на відміну від немудичних звуків. Піврічна дитина здана слухати музику лише протягом 15–20 секунд у зручній для неї позі. У першому півріччі життя в дитини закладаються передумови розвитку основних музичних здібностей: відчуття ритму, ладу, здатність до слухового уявлення, що виражається диференційованою реакцією дитини не лише на загальний характер музики, а й на її ритмічну структуру.

Наприкінці першого року життя малюк, слухаючи спів дорослого, підлаштовується своїм лепетом до його інтонацій.

Другий рік життя. Сприймаючи музику, діти виявляють яскраво контрастні емоції: веселе пожвавлення чи спокійний настрій. Слухові відчуття більш диференційовані: дитина розрізняє високі й низькі звуки, голосне і тихе звучання і навіть темброве забарвлення (грає металофон чи барабан). Народжуються перші, свідомо відтворювані співочі інтонації; підспівуючи дорослому, дитина повторює за ним закінчення музичних фраз пісні. Вона оволодіває найпростішими рухами: плече в долоньки, притупує, крутиться під звуки музики.

Третій і четвертий роки життя. У дітей розвивається музичне сприймання: уміння вслуховуватися в музику, запам'ятовувати й розрізняти особливості її звучання. Спостерігаються також індивідуальні відмінності в слуховій чутливості. Наприклад, деякі діти навіть можуть точно відтворити нескладну мелодію. Продовжується розвиток слуху й голосу дитини. Вона вчиться підспівувати голосу дорослого та інструменту, грати в музичні ігри, пов'язуючи при цьому власні рухи із загальним характером музичного твору. Цей період розвитку характеризується прагненням до самостійності. У дитини з'являється бажання займатися музикою, активно діяти. До чотирьох років діти можуть самостійно, при незначній допомозі дорослого проспівати маленьку пісеньку.

Четвертий рік життя. У цей період відбувається накопичення музичних вражень, розвивається здатність слухати музику, пізнавати знайомі пісні та інструментальні п'єси. Діти зацікавлено ставляться до музики, за допомоги дорослого можуть визначати її загальний настрій. Діти здатні розрізняти в п'єсах реєстри, тембри, звучання 2–3 інструментів, нескладний ритм, контрастну динаміку, музику спокійну та бадьору. Улюблені твори дитина сприймає особливо радісно, починають з'являтися перші музичні уподобання.

П'ятий рік життя. Характеризується активною допитливістю дітей. Це період запитань: "чому?", "чого?". Дитина починає осмислювати зв'язок між явищами й подіями, може робити найпростіші узагальнення. Вона спостережлива, здатна визначити характер музики (весела, радісна, спокійна); звуки (високі, низькі, голосні, тихі); розрізняє швидко й сповільнену частини п'єси; інструменти, на яких програється мелодія (фортепіано, скрипка, баян). Дитині зрозумілі вимоги: як потрібно проспівати пісню, як рухатися в спокійному хороводі і як – у рухливому танці. Голос у цьому віці набуває дзвінкості, рухливості. Співочі інтонації стають стійкішими, але потребують постійної підтримки дорослого. Налагоджується вокально-слухова координація. Освоєння основних видів руху (ходьби, бігу, стрибків) дає можливість дітям ширше використовувати їх в іграх і танцях.

Шостий рік життя. Це період підготовки дітей до школи. Старший дошкільник має вже відносно багатий слуховий досвід. Його слухова увага стає стійкішою, він уміє розрізняти й диференціювати звуки. На основі здобутих знань і вражень про музику діти можуть не тільки відповісти на

запитання, а й самостійно охарактеризувати музичний твір, розібратися у його виражальних засобах, відчувати різноманітні відтінки настрою, передані музикою. Дитина може цілісно сприймати музичні образи, що дуже важливо і для виховання естетичного ставлення до навколишнього світу. У цьому віці ще більше зміцнюється голосовий апарат, розширюється і вирівнюється діапазон, з'являється більша співучість, дзвінкість. Пісні, танці, ігри виконуються самостійно, використовуються елементи творчості. Індивідуальні музичні інтереси і здібності виявляються яскравіше.

Розуміння вікових особливостей музичного розвитку дає змогу педагогові уточнити послідовність завдань і змісту музичного виховання дітей на кожному віковому етапі. Розвиток у дітей музичних здібностей ставить перед педагогом відповідні завдання, що реалізуються за добору чітко продуманих методів навчання.

3. Діагностування рівня музичного розвитку дітей.

Діагностика музичних здібностей дітей є важливим елементом музичного виховання. Науковці А. Гогоберідзе й В. Деркунська вказують на те, що це дає змогу цілісно та синтетично вивчати своєрідність музикальності кожної дитини та визначати індивідуальний шлях в її формуванні в умовах дошкільного навчального закладу, тобто грамотно будувати освітню роботу з дітьми з музичного виховання відповідно до індивідуального розвитку та індивідуальних можливостей малюка.

У практиці дошкільного виховання існують різні підходи до діагностики музичного розвитку дітей дошкільного віку, зокрема – стосовно музичних здібностей, розроблені науковцями Н. Ветлугіною, А. Гогоберідзе, А. Зіміною, А. Катінене, Е. Костіною, С. Мерзляковою, С. Науменко, О. Радиною, І. Романюк тощо.

У 50-ті роки ХХ ст. діагностика музичного розвитку дітей дошкільного віку була запропонована Н. Ветлугіною. Варто зазначити, що авторська методика не втратила актуальності й нині завдяки тому, що в цій діагностиці увага приділялася особливостям поведінки дітей, описові їхніх індивідуальних якостей, проявів музикальності, які виявлялися вихователем під час спостережень за дитиною у повсякденній діяльності і у процесі музичних занять.

Для діагностики Н. Ветлугіна пропонувала використовувати музичні ігри й ігрові завдання, організовані у формі заняття з невеликою підгрупою (3–4 дитини) із застосуванням спеціальних музичних інструментів та посібників, зокрема – "Музичний буквар". Варто зазначити, що цей посібник й нині слугує основою для розробки сучасних методик роботи з дітьми та діагностики їхнього музичного розвитку.

Короткі тестові завдання для виявлення музичних здібностей дітей середнього й старшого дошкільного віку пропонує використовувати А. Зіміна. Автор дає кілька рекомендацій щодо організації діагностичної процедури:

- до початку діагностики педагог має знати особливості розвитку дитини, уточнити умови, в яких живе дитина, його індивідуальні особливості;

- діагностику варто проводити у звичній для дитини обстановці;
- педагогові важливо бути доброзичливим у спілкуванні з дитиною, допомагати їй зорієнтуватися у завданнях за допомогою простих і зрозумілих запитань, вислухувати її до кінця, не перебиваючи й не поправляючи її відповіді;
- у ході діагностики потрібно широко використовувати наочний матеріал;
- дії педагога у процесі діагностики повинні здійснюватися чітко за відповідним алгоритмом.

Власну методику діагностування музичних здібностей дітей запропонувала І. Романюк. Вона радить проводити діагностичні заходи двічі на рік (вересень і квітень), що дає змогу виявити якісну своєрідність музичного розвитку кожної дитини й відповідно корегувати освітню роботу з ними. Для діагностики музичного розвитку дітей певної вікової групи на початку навчального року можна використовувати завдання, передбачені у попередній віковій групі, або дібрати дидактичні ігри та вправи, які б були доцільними для вивчення зазначених параметрів музичного розвитку дітей на початок навчального року. Детально параметри діагностування музичного розвитку дітей різного віку представлено у навчально-методичному посібнику І.Романюк "Музичне виховання. Організація роботи у дошкільному закладі".

Діагностичне обстеження музичного розвитку дітей дошкільного віку можна здійснювати за різними методиками, у тому числі, які розробляються музикантами-практиками. У складові показників діагностичного обстеження входять як показники музичних знань, умінь та навичок, так і показники музичних здібностей дітей дошкільного віку. Необхідно зазначити, що вони є орієнтовними, їх можна варіювати та змінювати. У кожному закладі може бути розроблена власна єдина шкала оцінок, яка матиме декілька варіантів (словесна, кольорова, бальна, відсоткова). Це дає змогу в різних випадках використовувати ту чи іншу оцінку. Наприклад, при оформленні діагностичної карти можна використати "кольорову" оцінку або оцінку у балах чи відсотках; під час аналізу динаміки розвитку конкретної дитини – словесну ("На даному етапі Марія К. має задовільний рівень музичного розвитку"); щоб вивести середні показники по групі або закладу – у відсотках.